

Realizacja idei inkluzji w praktyce penitencjarnej

Implementation of the idea of inclusion in penitentiary practice

Abstrakt: Realizacja zasady inkluzji zakłada budowanie więzi między sprawcą a społecznością lokalną oraz wzajemną pomoc. Powodzenie zależy od zaangażowania społecznego oraz jakości i częstotliwości relacji nawiązywanych między społeczeństwem a osadzonymi, które dostarczają osadzonym wzorców zachowań zgodnych z normami. Wdrażanie zasady inkluzji w praktyce penitencjarnej napotyka nie tylko trudności natury formalno-prawnej. Jest uwarunkowane organizacją procesu resocjalizacji w placówce penitencjarnej i zaangażowaniem kadry. W tekście zaprezentowano wybrane rozwiązania karne uwzględniające postulat inkluzji społecznej. Stanowią one kontekst dla omówienia procedur i form resocjalizacji stosowanych w polskim więziennictwie.

Słowa kluczowe: *inkluzja, polski system więziennictwa, praktyka penitencjarna*

Abstract: Implementation of the inclusion principle assumes building a relationship between oneself and the local community as well as mutual help. Success depends on social involvement and the quality and frequency of relationships between society and prisoners, which provide prisoners with behavioral patterns in line with the standards. The implementation of the principle of inclusion in penitentiary practice is not limited only to formal and legal difficulties. It is conditioned by the organization of the rehabilitation process in a penitentiary institution and the involvement of the staff. The text presents selected criminal solutions that take into account the postulate of social inclusion, and against them the procedures and forms of resocialization used in the Polish prison system are discussed. They form a context for discussing the procedures and forms of resocialization used in the Polish prison system.

Keywords: *the inclusion, the Polish prison system, the penitentiary practice*

Pojęcie inkluzji społecznej odnosi się do procesów włączania do społeczeństwa osób zagrożonych wykluczeniem społecznym (ekskluzją),

zakłada aktywny w nim udział poprzez stwarzanie szans i możliwości uzyskania zasobów potrzebnych do funkcjonowania w życiu społecznym (Szatur-Jaworowska, 2005, s. 63-72).

Jedną z grup społecznych podlegających wykluczeniu społecznemu są więźniowie. W ich przypadku wykluczenie jest wynikiem organizacji kary pozbawienia wolności, której istotą jest izolacja od społeczeństwa. Pobyt w zakładzie karnym wiąże się z zaprzestaniem aktywności realizowanej w ramach funkcjonowania w społeczeństwie (m.in. pracy, działalności społecznej) oraz znacznym ograniczeniem uczestnictwa kulturalnego i kontaktów społecznych. W przypadku kar krótkoterminowych prowadzi to do rozluźnienia więzi ze społeczeństwem, a przy karach długoterminowych – do zaniku relacji ze społeczeństwem rozumianym jako całość i w konsekwencji do utraty umiejętności niezbędnych do funkcjonowania w nim.

Jak wskazuje Tadeusz Kowalak (2004, por. Florczykiewicz, 2014, s. 30), osadzeni objęci są ekskluzją instytucjonalną, dokonywaną na mocy orzeczenia sądu. Ten sam autor, przytaczając pogląd Shirley Roy, stwierdza, że pełna ekskluzja nie istnieje (Kowalak, 2004). Zakres marginalizacji wynikający z ograniczenia uczestnictwa w życiu społecznym i dostępu do jego podstawowych instytucji i dóbr (pracy, edukacji, kultury) jest wyznaczony w pierwszej kolejności przez typ zakładu, w którym osadzony odbywa karę. Najwyższy stopień marginalizacji społecznej dotyczy osób odbywających karę w zakładach zamkniętych, w których nie ma możliwości wykonywania pracy, korzystania z zajęć kulturalno-oświatowych i sportowych poza terenem zakładu karnego.

Narodziny idei inkluzji w penitencjarystyce

Początkom kształtowania się systemów resocjalizacji przyświecało dążenie do poszukiwania sposobów wychowawczego oddziaływania na osoby wykolejone w warunkach izolacji. Znamiennym przykładem takiego myślenia była ideologia systemu celkowego, którego upowszechnienie dokonało się na gruncie amerykańskim pod koniec XVIII wieku. Jego zasadą była bezwzględna izolacja, mająca zapobiec pogłębianiu demoralizacji. Idea opierała się na założeniu wrodzonej dobroci człowieka zdemoralizowanego wskutek negatywnego wpływu otaczających go osób. Zakładano, że osamotnienie i studiowanie Biblii spowoduje przeobrażenie moralne przestępcy (Śliwowski, 1978, s. 71).

Idea systemu penitencjarnego opartego na izolacji i jej późniejsze, mniej restrykcyjne odmiany, takie jak auburnska, w której wprowadzono wspólną pracę osadzonych z zachowaniem zasady milczenia, nie zdołały obronić swoich założeń (Śliwowski, 1978, s. 73). Mimo postępowego charakteru i aspektów wychowawczych wpisanych w ideę ochrony skazanych przed wzajemną demoralizacją (Wala, 2015, s. 141), obserwowane negatywne skutki osamotnienia w postaci regresu intelektualnego oraz załamania fizycznego i psychicznego, prowadzącego do licznych samobójstw (Mozgawa, 2009, s. 367) przyczyniły się do jego ostrej krytyki. W konsekwencji system celkowy został uznany za największą pomyłkę penitencjarną XIX wieku (Szczygieł, 2010, s. 159).

W odniesieniu do więziennictwa źródeł idei inkluzji, rozumianej jako oddziaływania na jednostkę nieprzystosowaną, zaburzoną czy chorą w jej naturalnym środowisku, należy upatrywać w rozwiązaniach proponowanych w systemie progresywnym. Jego podstawy ideologiczne sformułował Charles Lucas. Proponował koncentrację na osobie przestępcy oraz uwzględnienie jego osobowości przy doborze sposobów wykonywania kary pozbawienia wolności. Odrzucał ideę izolacji na rzecz dążenia do przystosowania skazanego do życia w społeczeństwie, końcowym celem oddziaływań na skazanego była jego resocjalizacja. Istotą zaproponowanych oddziaływań było uzależnienie wymiaru kary i warunków jej odbywania od postępów resocjalizacyjnych osadzonego – w zależności od stopnia poprawy kara mogła być wydłużana i skracana, oddziaływano również stopniem rygoru (Senkowska, 1961, s. 47). Kara, w zależności od osiągniętej poprawy, była realizowana w trzech etapach i przebiegała od odosobnienia, poprzez naukę i pracę, aż do przygotowania więźnia do funkcjonowania w społeczeństwie po opuszczeniu zakładu karnego. Środkiem służącym do osiągnięcia celu końcowego było umożliwienie kontaktów ze światem zewnętrznym, w tym praca poza murami zakładów karnych (Kalisz, 2004, s. 39).

Idea wyjścia poza mury więzienia wpisuje się w założenia zasady inkluzji społecznej. Praca poza więzieniem, poprzez możliwość kontaktów społecznych, pozwala na czerpanie z nich pozytywnych wzorów oraz przyswojenie zasad społecznego współżycia. Irlandzka modyfikacja systemu progresywnego, wprowadzona przez dyrektora więzień Waltera Croftona, polegająca na wprowadzeniu dodatkowego etapu więzienia przejściowego (Walczak, 1972, s. 117) znacznie poszerzała zakres kontaktów społecznych osadzonego. Pierwsze więzienie przejściowe, które stało się wzorem dla

późniejszych placówek tego typu, utworzono w miejscowości Lusk. Budynki i teren więzienia nie posiadały zabezpieczeń (krat i murów). Więźniowie pracowali zwykle przy pracach polowych, ponadto samodzielnie, bez dozoru, wykonywali zleczone zadania na terenie miasta (Kalisz, 2004, s. 42). Mieli również możliwość zatrudnienia się u przedsiębiorców prywatnych, wówczas pracę wykonywali bez dozoru, a ich obowiązkiem było stawienie się w określonym czasie w zakładzie karnym (Walczak, 1972, s. 117). Ostatnim etapem kary było przedterminowe zwolnienie, połączone z zasadą kontroli nad skazanym (Rabinowicz, 1933, s. 63).

Egzemplifikacją zasady inkluzji w amerykańskim systemie resocjalizacji jest instytucja kar pośrednich. Ich idea zrodziła się na bazie poglądu na naturę przestępstwa wyrażonego przez prezydencką komisję sprawiedliwości, traktującego przestępstwo jako przejaw niepowodzenia i dezorganizacji społeczeństwa. Sformułowane w odpowiedzi na to stanowisko zadania resocjalizacji wskazywały na konieczność odbudowy i podtrzymania więzi społecznych – rodzinnych i lokalnych oraz wdrażanie skazanych do realizacji ról społecznych. Niemożność ich realizacji w warunkach więziennych wskazała na konieczność poszukiwania alternatywnych rozwiązań karnych, tworzących możliwość udziału skazanych w życiu społecznym (Barczykowska, 2012, s. 87), tj. pracy, edukacji i innych aktywności oraz utrzymywania więzi społecznych. Przeobrażeniem w systemie orzecznictwa karnego towarzyszyła krytyka kar izolacyjnych, w związku z odcięciem skazanego od społeczeństwa, skutkującego przerwaniem istniejących więzi społecznych, przy jednoczesnym umieszczeniu w świecie przestępczym (Ulmer, 2001, s. 164). Opierała się ona na badaniach, które wskazywały, że surowość kar nie wpływa na obniżenie wskaźnika recydywy. Zwrócono również uwagę, że w przypadku znacznej liczby skazanych nie daje się stwierdzić ich wysokiego stopnia demoralizacji, co wskazuje, że przestępstwo było wynikiem innych czynników. Ustalenia te stanowiły przesłanki dla zmiany celów resocjalizacji w kierunku koncentracji na readaptacji i reintegracji społecznej. W wyniku zmian w prawie karnym odpowiedzialność za readaptację społeczną została przeniesiona na środowisko lokalne, głównie na organizacje rządowe i pozarządowe, które otrzymując wsparcie rządowe, zajęły się działalnością pomocową kierowaną do więźniów opuszczających zakłady karne. Pomoc ta obejmowała poszukiwanie pracy, mieszkania, poszukiwanie form terapii i pracę z osadzonym ukierunkowaną na przeciwdziałanie recydywie oraz naruszania zasad probacji i warunkowego przedterminowego zwolnienia (Płatek, 2009).

Zróźnicowanie kar pośrednich zastosowanych w amerykańskim systemie sądownictwa nie pozwala na ich jednoznaczną definicję. Są to odmiany kary o wyższej restrykcyjności niż środki probacyjne, a jednocześnie niższej niż więzienie (Clear, Cole, 2003, s. 77). Zalicza się do nich: program intensywnego nadzoru (*Intensive Supervision Program*), obozy dyscyplinujące (*Boot Camps*), codzienną kontrolę skazanych (*Day Reporting Center*), *Home Confinement/House Arrest*, monitoring elektroniczny (*Electronic Monitoring*), obowiązkową pracę sprawców przestępstw na rzecz społeczności lokalnej (*Community Service*) oraz domy przejściowe (*Halfway Houses/Community Correctional Centers*) (za: Barczykowska, 2012, s. 91).

Programy intensywnego nadzoru stanowią alternatywę dla kary więzienia dla osób, które popełniły lżejsze przestępstwa. Osoby objęte programem zostają zwolnione z więzienia z zobowiązaniem spełnienia warunków nałożonych przez program. Między innymi zostają zobowiązane do podjęcia pracy w ciągu 30 dni, przestrzegania godziny policyjnej, należytego wypełniania obowiązków rodzinnych, udziału w oferowanych programach terapeutycznych i pomocowych, nieposiadania broni, poddawania się kontroli oficerowi probacyjnemu, powstrzymania się od picia alkoholu i przyjmowania narkotyków, w tym poddawaniu się testom na ich obecność, spłaty nałożonych zobowiązań finansowych (<https://anthonycarbonatepersonalinjurylawyer.com/intensive-supervision-program/>). Celami programu są: zmniejszenie zaludnienia więzień przy zachowaniu zasady zapewnienia bezpieczeństwa społeczeństwu, ukaranie sprawcy adekwatne do jego czynu oraz jego resocjalizacja (<https://www.waynecourtofcommonpleas.org/programs/intensive-supervision-program-isp>). Programy opierają się na założeniu świadczenia usług społecznych, zapewniając wsparcie i leczenie adekwatne do potrzeb skazanego (Lowenkampa i in., 2010, s. 368-375).

Community service jest środkiem obejmującym pracę na rzecz społeczności lokalnej. Jej obowiązek nałożony na skazanego określa czas i miejsce jej świadczenia. Jest to często stosowana forma zadośćuczynienia przez osoby, które wyrządziły szkody społeczności lokalnej. Jest świadczona nieodpłatnie lub jest częściowo płatna, wykonywana w czasie wolnym. Sankcję tę charakteryzuje najniższy stopień restrykcyjności, jej zaletą jest osadzanie skazanego w społeczności lokalnej i wspieranie kształtowania więzi społecznych (Lowenkampa i in., 2010, s. 92).

Day Reporting Center powstały pierwotnie jako forma codziennej kontroli młodych mężczyzn, pierwszy raz karanych za przestępstwa

przeciwko mieniu. Forma ta, przy należyтым spełnianiu obowiązków nałożonych przez sąd, pozwalała na uniknięcie pobytu w więzieniu. Współcześnie w zakres tej kontroli włączono osoby warunkowo zwolnione z zakładów karnych. Do nałożonych obowiązków należą: przestrzeganie godziny policyjnej, prowadzenie dzienników aktywności, podjęcie pracy, uczęszczanie na terapię. Osoba nadzorująca pełni funkcje kontrolne oraz dostarcza wsparcia w rozwiązywaniu problemów, zwłaszcza wynikających z potrzeb kryminogennych, warunkowanych osobowością antyspołeczną, deficytami kompetencji społecznych, konfliktowością, nadużywaniem środków psychoaktywnych. Skazanym oferuje się możliwość przygotowania zawodowego, skorzystania z poradnictwa grupowego i indywidualnego, edukacji oraz udziału w terapii uzależnień i współuzależnienia, programach rozwoju kompetencji życiowych i społecznych, prozdrowotnych, zarządzania stresem i gniewem, organizacji czasu wolnego i innych, wynikających z potrzeb resocjalizowanej jednostki. Niektóre z DRC oferują osobom skazanym wsparcie finansowe w zaspokajaniu podstawowych potrzeb życiowych (czynsz, wyżywienie, transport, renta, lekarstwa) (Caputo, 2004, za: Barczykowska 2012, s. 92-93).

Podobne funkcje pełni monitoring elektroniczny. Zgodnie z definicją podawaną w Statucie stanu Arizona intensywny monitoring jest „(...) wysoce zorganizowaną i ściśle nadzorowaną próbą z naciskiem na zapłcenie zadośćuczynienia” (Bałandynowicz, 2006, s. 172). Jest to forma aresztu domowego, która jest oferowana przestępcom odbywającym dłuższe kary izolacyjne, wymagającym intensywnych działań resocjalizacyjnych. Istotą tego środka jest prowadzenie zwiększonego nadzoru probacyjnego poprzez elektroniczną kontrolę miejsca pobytu. Skazany ma obowiązek przebywania w stałym miejscu zamieszkania bez możliwości jego opuszczania a dodatkowo nakłada się na niego obowiązek wykonywania prac społecznych na rzecz społeczności lokalnej w wymiarze 10-20 godzin tygodniowo. Osoba poddana rygorowi monitoringu ma obowiązek poddawać się kontroli kuratora i składać mu zaświadczenia o dochodach, wydatkach, spłatach zasądzonych należności finansowych. W zależności od popełnionego przestępstwa na niektórych skazanych nakłada się obowiązek podjęcia pracy zarobkowej. Średni okres nadzoru elektronicznego trwa od 12 do 18 miesięcy, później skazany jest kierowany do regularnej próbacji.

Obozy dyscyplinujące są placówkami zorganizowanymi na wzór wojskowy. Kładzie się w nich nacisk na dyscyplinę, musztrę, edukację i pracę.

Są tworzone zarówno dla młodocianych, jak i dorosłych sprawców przestępstw, mężczyzn i kobiet. Kwalifikacja do odbywania kary w obozie dyscyplinującym dokonuje się na mocy postanowienia sędziów lub stanowych władz więziennych. Czynniki kwalifikujące do obozów są zróżnicowane i zależą od konkretnego ośrodka. Pod uwagę bierze się: recydywę, rodzaj popełnionego przestępstwa, wysokość wyroku. Podstawowym środkiem resocjalizacji w obozach jest organizacja wojskowa, w części z nich wprowadza się dodatkowo zindywidualizowane programy wychowawcze, edukacyjne i terapeutyczne. Przeciętna długość pobytu w obozie wynosi od 90 do 120 dni. Po ich opuszczeniu uczestnicy zostają objęci nadzorem o charakterze pomocy postpenitencjarnej (Bałandynowicz, 2006, s. 133-162).

Institucja domów przejściowych (*Halfway Houses*) spełnia dwojakiego rodzaju rolę: jest środkiem zamiennym dla kary pozbawienia wolności lub miejscem przejściowym, pozwalającym na adaptację do warunków wolnościowych po opuszczeniu zakładu karnego. Jej znaczenie sprowadza się do transferu między dwoma różnymi środowiskami – więziennym i wolnościowym. Placówki te prowadzą pracę ze skazanymi oraz ich rodzinami w środowisku lokalnym. Skazani mają możliwość podjęcia/kontynuowania pracy, nauki, pozostając pod kontrolą oficerów probacyjnych, bez konieczności osadzania w więzieniu. Byli skazani, przebywając w placówce, są odseparowani od kryminalnego środowiska, zyskując czas na poszukanie nowego miejsca zamieszkania.

Przedstawione rozwiązania stosowane w orzecznictwie karnym stanowią zarys procesu stopniowego przenikania do niego idei inkluzji wykorzystującej potencjał społeczeństwa w procesie resocjalizacji przestępcy. Ich źródłem są potrzeby wynikłe z jednej strony z nieskuteczności resocjalizacji penitencjarnej, z drugiej zaś z punitywnej polityki karnej, która przyczyniła się do przeludnienia więzień. Niezależnie jednak od motywów wprowadzania rozwiązań respektujących zasadę inkluzji społecznej, są one korzystne zarówno z perspektywy podmiotu, jak i społeczeństwa. Korzyści podmiotu wynikają ze wsparcia społecznego w rozwiązywaniu jego problemów i niedopuszczenia do wykluczenia społecznego. Korzyści społeczne mają charakter ekonomiczny i wynikają z redukcji wydatków na realizację kary pozbawienia wolności wobec przejęcia przez skazanego kosztów utrzymania się. Ponadto stwarza się szansę na poprawną adaptację społeczną w warunkach nadzoru, która jest gwarantem bezpieczeństwa społecznego.

Realizacja zasady inkluzji w polskim systemie penitencjarnym

Współcześnie w polskiej penitencjarystyce rekomenduje się model resocjalizacji inkluzyjnej, tzw. readaptacyjnej (Pytka, 2013). Jego istotą jest organizacja środowiska wychowawczego uwzględniająca potrzeby jednostki nieprzystosowanej społecznie. Prowadzi to do powstania poczucia akceptacji, pozwalając skazanemu zrzucić z siebie stygmat dewianta. Należy podkreślić, że nie chodzi tutaj o akceptację czynów niezgodnych z prawem, lecz o akceptację człowieka opartą na rozdzieleniu osoby od jej czynów (Zacharuk, 2008), czyli fundamentalną dla wychowania zasadę akceptacji wychowanka. Akceptowana jednostka, czując się członkiem społeczeństwa, zaczyna stawiać przed sobą cele respektujące normy społeczne, co stanowi początek jej uspołecznienia (Pytka, 2010, s. 19).

Realizacja idei inkluzji obejmuje zapewnienie równości szans, dostępu do życia społecznego i kulturalnego, a także kształtowanie kompetencji osobowych pozwalających jednostkom zagrożonym wykluczeniem na samodzielność w podejmowaniu decyzji oraz kontakty i relacje z innymi ludźmi (Dykcik, 2008). Postulaty te są spełniane w inkluzyjnym wychowaniu resocjalizującym (Pytka, 2010, s. 19). Zdaniem Lesława Pytki zapewnia ono: uruchomienie samodzielnych motywacji wpisanych w naturalny potencjał rozwojowy człowieka, inicjuje procesy internalizacji wartości prospołecznych, przy jednoczesnym wygaszaniu motywacji antyspołecznych, egoistycznych, a ponadto stwarza warunki do samorealizacji, która stanowi przeciwwagę dla postawy wyrażonej antagonizmem destruktywnym (Pytka, 2010).

W zakresie realizacji postulatów inkluzji we współczesnym orzecznictwie promuje się rozwiązania wolnościowe, tj. pozostawienie skazanego w jego środowisku naturalnym, przy jednoczesnym motywowaniu do podjęcia wysiłku zmiany siebie. Zakłada się zatem autoresocjalizację, której założenia wskazują na istniejące w jednostce potencje autoleczące, umożliwiające reorganizację wadliwych struktur osobowości (Rogers, 2003).

Współczesnym rozwiązaniem karnym respektującym zasadę inkluzji społecznej jest między innymi instytucja probacji. W myśl stanowiska sformułowanego przez Departament Spraw Wewnętrznych ONZ z 1951 r. probacja oznacza „proces resocjalizacji przypisany przez sąd w stosunku do osoby oskarżonej o popełnienie przestępstwa w świetle prawa, podczas którego osoba poddana kurateli żyje w społeczeństwie i reguluje swoje życie

zgodnie z warunkami ustanowionymi przez sąd lub inną władzę i pozostaje pod nadzorem kuratora” (Szczepanik, 2014, s. 152).

Istotą probacji jest poddanie próbie osoby, która popełniła przestępstwo, przy czym okres próby jest objęty nadzorem sądowym i podlega warunkom określonym przez sąd, sankcjonowanym przepisami prawa. System probacji pozwala na odbywanie kary poza więzieniem osobom zagrożonym lub skazanym na karę pozbawienia wolności, jest środkiem resocjalizacji sprawcy opartym na społeczeństwie (Pierzchała, 2011, s. 5-6). Osoba poddana probacji przebywa w swoim naturalnym środowisku, nie tracąc kontaktu ze społeczeństwem. Podejmuje role społeczne ojca, męża/partnera, pracownika. Idea probacji bazuje na założeniu, że organizowanie sankcji kryminalnych w społeczeństwie daje możliwość nabycia umiejętności życia w nim, w odróżnieniu od sztucznego i oderwanego od rzeczywistości środowiska instytucji więziennej (Bałandynowicz, 2002).

Przypisana probacji idea wychowania do wolności jest realizowana za pośrednictwem działalności pomocowej skierowanej na resocjalizowaną jednostkę. Jest ona realizowana przez kuratora sądowego metodą indywidualnych przypadków. Spełnia trzy funkcje: opieki, kontroli i zmiany (Bałandynowicz, 2006, s. 30). Celem oddziaływań w zakresie opieki jest stymulacja aktywności życiowej. Zaspokojenie niedoborów wychowawczych ma dokonywać się przy współudziale osoby dozorowanej. Kierowane do niej zabiegi wychowawcze i terapeutyczne mają pomóc jej w prawidłowym funkcjonowaniu społecznym. Jego wzorce jednostka czerpie z obserwacji zachowań kuratora i poszczególnych członków społeczeństwa. Funkcja kontrolna obejmuje nadzorowanie stopnia wykonywania zobowiązań nałożonych przez sąd. Kontrola respektuje potrzeby osadzonego, jednak przede wszystkim jest podporządkowana obronie ładu aksjologicznego, co sprzyja promowaniu postaw prospołecznych. Jej celem jest ocena efektów oddziaływań resocjalizacyjnych na podstawie zachowań osoby dozorowanej w zbiorowości (Bałandynowicz, 2006, s. 30-32). W założeniach dozór kuratora nad osobą poddaną próbie ma wspierać proces jej zmiany i adaptacji społecznej opartej na akceptacji istniejącego ładu aksjologicznego.

Postulat inkluzji realizuje również instytucja dozoru elektronicznego. Jest to kara pozbawienia wolności o formie alternatywnej do kary więzienia, umożliwiająca pozostanie na wolności i kontynuację życia rodzinnego i zawodowego. Obejmuje się nią osoby skazane na karę do roku pozbawienia wolności. „Dozór elektroniczny jest to kontrola zachowania skazanego przy

użyciu środków technicznych” (Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 Kodeks karny wykonawczy, Dz. U. 2018, poz. 652, art. 43b § 1). „Sąd penitencjarny może udzielić zezwolenia na odbycie kary pozbawienia wolności nieprzekraczającej jednego roku w systemie dozoru elektronicznego skazanemu na taką karę, posiadającemu określone miejsce stałego pobytu oraz zgodę osób pełnoletnich wspólnie z nim zamieszkujących, jeżeli jest to wystarczające do osiągnięcia celów kary oraz jeżeli względy bezpieczeństwa i stopień demoralizacji, a także inne szczególne okoliczności nie przemawiają za potrzebą jego osadzenia w zakładzie karnym (...)” (Ustawa z dnia 7 września 2007 r. o wykonywaniu kary pozbawienia wolności poza zakładem karnym w systemie dozoru elektronicznego, Dz. U. z 2008 r., nr 172, poz. 1069 z późn. zm., § 6). Kontrola może obejmować: dozór stacjonarny, tj. przebywanie w określonym czasie w określonym miejscu, dozór mobilny, tj. bieżące miejsce pobytu, dozór zbliżeniowy, tj. zachowanie minimalnej odległości od osoby wskazanej przez sąd (tamże, art. 43b § 3, pkt 1-3). Ten środek karny opiera się na zasadzie odpowiedzialności, samodyscypliny skazanego oraz wypełniania zaleceń sądu.

W przypadku odbywania kary pozbawienia wolności działania z zakresu inkluzji obejmują rozwiązania umożliwiające skazanemu realizację niektórych aktywności poza więzieniem, w środowisku społecznym. W myśl zapisów Kodeksu karnego wykonawczego należą do nich zajęcia kulturalno-oświatowe, sportowe i praca. Najwyższą dostępność do nich mają osadzeni w zakładach otwartych, trochę niższą, z uwagi na wymóg konwojowania, osadzeni w zakładach półotwartych (art. 92 pkt 5 kkw). Inną formą realizacji zasady inkluzji jest udział społeczeństwa w procesie resocjalizacji. Odbywa się on poprzez realizację zadań o charakterze wychowawczym, terapeutycznym na terenie zakładu karnego. Są to programy, prelekcje, spotkania i inne formy ukierunkowane na realizowanie treści wychowawczych oraz udzielanie więźniom wsparcia. Możliwości w zakresie kontaktów społecznych są zagwarantowane zapisami Kodeksu karnego wykonawczego, w myśl których skazanym stwarza się warunki prowadzenia działalności kulturalnej, oświatowej, społecznej i sportowej poprzez zezwolenie na tworzenie zespołów i współdziałanie w tym celu z odpowiednimi stowarzyszeniami, organizacjami i instytucjami (art. 136. § 1 kkw).

Umożliwienie skazanemu pracy poza zakładem karnym jest ważnym czynnikiem inkluzji społecznej. Należy również zaznaczyć jej wartość poprawczą i readaptacyjną, wynikającą z kształtowania postaw życiowych wobec zdobywania środków utrzymania siebie i rodziny. Zasady pracy mają

stosowne uregulowania prawne. Skazani mogą wykonywać pracę odpłatną, między innymi u zewnętrznych przedsiębiorców, w ramach umowy o pracę, umowy zlecenia, umowy o dzieło lub umowy o pracę nakładczą (Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie szczegółowych zasad zatrudniania skazanych, Dz. U. 2018, poz 1887, § 2 pkt 3) oraz nieodpłatną przy pracach na cele społeczne (tamże, § 12 pkt 2).

Na szczególną uwagę zasługuje praca nieodpłatna, wśród jej zalet wymienia się: kształtowanie umiejętności zawodowych i społecznych w zakresie organizacji pracy i poprawnej komunikacji, rozwiązywania problemów, zyskanie poczucia satysfakcji. Celem pracy wolontariackiej jest włączenie skazanych do życia w społeczeństwie za pośrednictwem tworzenia okazji do respektowania norm i wypełniania ról społecznych, kształtowanie poczucia obowiązku i nawyków korzystnych z punktu widzenia społecznego, wzmocnienie więzi i poczucia przynależności społecznej (Dybalska, 2007). Początki pracy wolontariackiej więźniów sięgają realizacji programu „Duet” (od 2002 r.) oraz wzorowanym na nim programach „Bona” i „Cztery Pory Roku”. W ich ramach skazani pracują na rzecz osób niepełnosprawnych (Sztuka, 2009, s. 345). Inne programy przewidują pracę na rzecz osób ciężko chorych (wolontariat hospicyjny) czy starych. Efektem resocjalizacyjnym tych programów jest kształtowanie empatii i współczucia dla osób słabszych oraz postaw altruistycznych i pomocowych. „Osoby skazane mogą odczuwać emocje osób potrzebujących, współuczestnicząc w ich chorobie i cierpieniu. Specyficzna sytuacja i perspektywa życiowa osoby podopiecznej skłania osobę skazaną do bilansu zysków i strat, autorefleksji i przewartościowania własnego życia” (Sokołowska, 2015, s. 61). Praca ta daje możliwość zaspokojenia potrzeb afiliacji, w tym doświadczenia dumy ze świadczenia pomocy potrzebującym. Doświadczenia te są istotne w powstawaniu więzi społecznych i kształtowaniu potrzeby aprobaty społecznej, które sprzyjają resocjalizacyjnej zmianie. Innym aspektem wynikającym z funkcjonowania w środowisku społecznym jest przyswajanie zachowań poprzez naśladowanie. Są to tzw. pozytywne doświadczenia, które stają się dla skazanego źródłem informacji o obowiązujących normach społecznych i punktem odniesienia dla ich sposobów postępowania i kierujących nimi wartościami.

Zakończenie

Realizacja zasady inkluzji zakłada budowanie więzi między sprawcą a społecznością lokalną oraz wzajemnej pomocy. Jej powodzenie zależy od zaangażowania społecznego oraz jakości i częstotliwości relacji nawiązywanych między społeczeństwem a osadzonymi, które dostarczają osadzonym wzorców zachowań zgodnych z normami, w tym spełniania ról społecznych (Bałandynowicz, 2006, s. 279). Społeczna opłacalność tego rozwiązania jest bezsprzeczna – dotyczy ona zarówno czynników ekonomicznych, pragmatycznych, jak i humanitarnych. Mimo wdrażania pewnych rozwiązań z zakresu postulowanego modelu resocjalizacji inkluzyjnej w Polsce, jego założenia nadal nie są realizowane w pełni w ramach oddziaływania penitencyjnego (Florczykiewicz, 2018).

Bibliografia

- Bałandynowicz A., *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa*, Warszawa 2006.
- Bałandynowicz A., *Probacja. System sprawiedliwego karanania*, Warszawa 2002.
- Barczykowska A., *Kary pośrednie jako narzędzie inkluzji społecznej (na przykładzie amerykańskiego systemu resocjalizacji)*, „Studia Edukacyjne” 2012, nr 19.
- Caputo G.A., *Intermediate Sanction in Correction*, Denton 2004.
- Clear T.D., Cole G.F., *American Corrections*, Belmont 2003.
- Dybalska I., *Przygotowanie do społecznej readaptacji skazanych w polskim systemie penitencyjnym realizowane przez Służbę Więzienną w zakładach karnych i aresztach śledczych*, [w:] *Pomoc postpenitencyjna w kontekście strategii działań resocjalizacyjnych*, B. Skafiriak (red.), Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2007.
- Dykcik W., *Wykluczanie, dyskryminacja i marginalizacja godności oraz praw osób z głębszą i złożoną niepełnosprawnością jako problem społeczny i pedagogiczny*, [w:] *Współczesne problemy pedagogiki specjalnej*, U. Bartnikowska, Cz. Kosakowski, A. Krause (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2008.
- Florczykiewicz J., *Arteterapia w resocjalizacji penitencyjnej*, [w:] *Studium uwarunkowań inkluzji społecznej*, L. Ploch, E. Jówko, K. Marciniak-Paprocka (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce 2018.

- Florczykiewicz J., *Badania nad poczuciem marginalizacji i winy osadzonych odbywających karę pozbawienia wolności*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, Siedlce 2014.
- Kalisz T., *Zatrudnianie skazanych odbywających karę pozbawienia wolności*, Wrocław 2004.
- Kowalak T., *Marginalność i marginalizacja społeczna*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 1998.
- Lowenkampa Ch.T., Floresb A.W., Holsingerc A.M., Makariosd M.D., Latessa E.J., *Intensive supervision programs: Does program philosophy and the principles of effective intervention matter?*, „Journal of Criminal Justice” 2010, vol. 38, issue 4.
- Pierzchała K., *Przestępstwo. Probacja alternatywą dla kary pozbawienia wolności*, „Probacja” 2011, nr 4.
- Płatek M., *Nowy etap w dyskusji nad karą pozbawienia wolności*, „Państwo i Prawo” 2009, nr 1.
- Prawo karne materialne. Część ogólna*, M. Mozgawa (red.), Warszawa 2009.
- Pytka L., *Readaptacja jako element polityki reintegracji społecznej*, [w:] *Problemy współczesnej resocjalizacji*, L. Pytka, B.M. Nowak (red.), Wydawnictwo Pedagogium, Warszawa 2010.
- Pytka L., *Wolność, dobrowolność i bezpieczeństwo*, [w:] *Polski system penitencjarny. Ujęcie integralno-kulturowe*, Dodatek do Forum Penitencjarnego, Wyd. Forum Penitencjarne, Warszawa 2013, s. 23-32.
- Rabinowicz L., *Podstawy nauki o więziennictwie*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1933.
- Rogers C., *O stawianiu się osobą*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2002.
- Rozum A.L., Malchiodi C.A., *Cognitive-Behavioral Approaches*, Malchiodi C.A. (ed.), *Handbook of Art Therapy*, The Guilford Press, New York 2003.
- Senkowska M., *Kara więzienia w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX wieku*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków 1961.
- Sokołowska E., *Praca charytatywna skazanych na karę pozbawienia wolności*, „Resocjalizacja Polska” 2015, nr 9.
- Szatur-Jaworowska B., *Uwagi o ekskluzji i inkluzji na przykładzie polityki społecznej wobec osób starszych*, [w:] *Ekskluzja i inkluzja społeczna. Diagnoza – uwarunkowania – kierunki działań*, J. Grotowska-Leder, K. Faliszek (red.), Wydawnictwo AKAPIT-DTP, Toruń 2005.
- Szczepaniak P., *Inspiracje inkluzji społecznej dla resocjalizacji i penitencjarystyki*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja” 2014, nr 24.

- Szczygieł G.B., *Kary i środki karne. Poddanie sprawcy próbie*, [w:] *System prawa karnego*, M. Melezini (red.), t. 6, C.H. Bech, Instytut Nauk Prawniczych, Warszawa 2010.
- Sztuka J., *Praca na rzecz niepełnosprawnych elementem oddziaływań penitencjarnych w procesie readaptacji skazanych*, Akademia Ignatianum, Kraków 2009.
- Śliwowski J., *Prawo i polityka penitencjarna*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 1978.
- Ustawa z dnia 7 września 2007 r. o wykonywaniu kary pozbawienia wolności poza zakładem karnym w systemie dozoru elektronicznego, Dz.U. z 2008 r., nr 172, poz. 1069 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 Kodeks karny wykonawczy, Dz. U. 2018, poz. 652.
- Wala K., *Systemy penitencjarne na przełomie XVIII i XIX wieku*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2015, vol. XXIV, nr 4.
- Walczak S., *Prawo penitencjarne. Zarys systemu*, PWN, Warszawa 1972.
- Ulmer J.I., *Intermediate Sanctions: A Comparative Analysis of the Probability and Severity of Recidivism*, "Sociological Inquiry" 2001, No. 71 (2).
- Zacharuk T., *Wprowadzenie do edukacji inkluzyjnej*, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce 2008.

Źródła internetowe:

<https://anthonycarbonepersonalinjurylawyer.com/intensive-supervision-program/>

<https://www.waynecourtofcommonpleas.org/programs/intensive-supervision-program-isp>